

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Герус-Бахтіна Наталя Анатоліївна

Бах

УДК 94(477.7)-054.57"1939/1953"

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ
НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1939–1953 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Миколаїв – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук,
Ніколаєв Ігор Євгенович,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
завідувач кафедри історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
Лисенко Олександр Євгенович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України періоду
Другої світової війни.

доктор історичних наук, професор,
Шайкан Валентина Олексіївна,
Державний вищий навчальний заклад «Криворізький
національний університет», завідувач кафедри
історії України та правознавства.

Захист відбудеться «26» жовтня 2016 р. о 15.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 38.134.01 у Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського (54030, Миколаїв, вул. Нікольська, 24, ауд. № 01.322).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (54030, Миколаїв, вул. Нікольська, 24).

Автореферат розісланий «24» вересня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. А. Пархоменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розбудова демократичної країни, орієнтованої на загальнолюдські цінності є неможливою без створення умов для вільного розвитку всіх національних груп України, їх етнічної ідентичності. Це актуалізує комплексне дослідження проблематики соціально-економічного та політичного становища певних етнічних категорій України в різні хронологічні періоди. Серед яких, особливе місце займає німецька спільнота Південної України, що внесла вагомий внесок у соціально-економічний, культурний, конфесійний розвиток регіону. Історія німців Півдня України налічує чимало трагічних сторінок, але справжньою катастрофою для них стали події середини ХХ сторіччя. Протягом яких, етнічні німці перебували в статусі заручників диктаторських режимів СРСР і нацистської Німеччини, що прагнули використати їх у власних цілях напередодні та під час Другої світової війни.

Актуальність теми пов'язана з сучасними викликами для України. Адже, в складних умовах збереження української державності завдання істориків полягає в тому, щоб докласти максимальних зусиль для відновлення історичної справедливості щодо постраждалих та депортованих у радянські часи етносів – німців, кримських татар та інших, доля яких є невід'ємною від долі українства. В суспільстві існує чітке розуміння того, що глибокий аналіз минулого та відновлення історичної правди, допоможе в побудові політичної системи, яка б унеможливила тоталітарний устрій, боротьбу з інакодумством, стала запорукою миру та злагоди в країні, що значно актуалізує тему нашого дослідження.

Актуальність роботи в галузі теоретичного узагальнення цієї теми визначається оприлюдненням всієї можливої інформації про період Другої світової війни та функціонування тоталітарних режимів, осмисленням нагромаджених фактів, встановленням причинно-наслідкових зв'язків між ними, виявленням безпосередніх та віддалених наслідків трагедії.

Відтворення історичної правди про специфіку та наслідки державної політики тоталітарних режимів щодо певних етнічних груп, зокрема німців Півдня України, повинно глибоко досліджуватися істориками, що сприятиме комплексному вивченню як проблеми Другої світової війни, так і взаємовідносин тоталітарної влади і суспільства в ХХ сторіччі у цілому.

Названі вище обставини зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження відповідає Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 року, Указу Президента України № 51 «Про створення Українсько-німецького фонду» від 23 січня 1992 року, пакету Законів України про декомунізацію від 21 травня 2015 року, та безпосередньо пов'язаний з програмою, затвердженою постановами Кабінету Міністрів України № 530 від 11 вересня 1992 року, та Верховної Ради України № 2256 – XII від 6 квітня 1992 року про підготовку та видання науково

документальної серії книг «Реабілітовані історією». Тематика дослідження пов'язана із розробкою планової наукової теми «Актуальні проблеми історії Півдня України в загальноісторичному вимірі» (номер державної реєстрації 0115U004380), що здійснюється кафедрою історії України навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Тема дисертації затверджена вченою радою Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського 31 січня 2012 р., протокол № 8, та зареєстрована в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації за № 0112U000485.

Об'єктом дослідження є політика радянського та нацистського тоталітарних режимів щодо етнічних німців Півдня України.

Предмет дослідження становлять особливості соціально-економічного та політичного становища німецької громади Південної України в контексті доктринальних засад і концептуальних парадигм державної національної політики СРСР і німецько-румунської окупаційної влади напередодні, під час Другої світової війни та в перше повоєнне десятиліття.

Територіальні рамки дослідження охоплюють землі Півдня України, що входили до складу УРСР, Райхскомісаріату «Україна» та Губернаторства «Трансністрія» у досліджуваній період. В адміністративно-територіальному плані – це сучасні Одеська, Миколаївська та Херсонська області.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1939–1953-х років, протягом якого тоталітарні режими стверджували власну гегемонію у Південній Україні. Вибір нижньої хронологічної межі (1939 рік) зумовлений остаточною ліквідацією національних німецьких автономій на Півдні УРСР, початком Другої світової війни, що викликало радикальні суспільні перетворення та змінило національно-політичні пріоритети. Верхню межу дослідження становить 1953 рік, коли зі смертю Й. Сталіна припинились організовані радянською владою масові політичні репресії проти етнічних німців Півдня УРСР.

Мета дисертаційного дослідження полягає в комплексному аналізі, узагальненні та критичному переосмисленні здобутків історіографії, опублікованих і неопублікованих джерел, що дає можливість виявити регіональні особливості соціально-економічного та політичного становища етнічних німців Півдня України в досліджуваній період.

Реалізація зазначеної мети обумовила постановку таких завдань:

– вивчити та проаналізувати стан наукової розробки проблеми й охарактеризувати джерельну базу дослідження;

– оцінити положення радянських та нацистських законодавчих норм щодо регулювання та забезпечення державної політики по відношенню до етнічних німців;

– встановити витоки, причини, історичні обставини еволюції політичних настроїв «фольксдойче» періоду Другої світової війни, з'ясувати ступінь їх участі в антифашистському русі у Південній Україні;

– розкрити регіональну специфіку, шляхи формування та динаміку розвитку наявних форм громадської самоорганізації «фольксдойче», проаналізувати їх завдання, цілі та основні напрямки діяльності;

– виокремити загальні особливості та відмінності соціально-економічного становища «фольксдойче» Півдня України на територіях генерал-губернаторства «Трансністрія» та Райхскомісаріату «Україна»;

– показати регіональні аспекти процесу евакуації «фольксдойче» південноукраїнського краю на територію Рейху;

– охарактеризувати репресивну політику більшовицької держави проти етнічних німців Півдня УРСР наприкінці Другої світової війни та у повоєнний період;

– визначити коло питань, що потребують подальшого дослідження.

Методологічна база дослідження ґрунтується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та констекстуалізації. При написанні дисертації нами використані як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи. Зокрема, хронологічний (розгляд динаміки подій у часовій послідовності – окупація, повернення радянської влади, повоєнні репресії); порівняльно-історичний (дослідження масштабності евакуації етнічних німців на територію Рейху та репатріації німців, масовості репресій радянської влади напередодні початку бойових дій та у повоєнний період); конкретно-історичний (вивчення суспільно-політичних процесів у конкретно-історичних неповторних умовах); конкретно-пошуковий (історіографічний аналіз та систематизація джерел з проблеми); історико-генетичний метод (встановлення основних причинно-наслідкових зв'язків досліджуваних подій); ретроспективний (надає можливість абстрактно науково відтворити відповідні історичні події 1939–1953 років) та метод статистичного аналізу (вивчення кількісного складу під час окупації і втрат від більшовицьких репресій німецького населення).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що досліджено актуальну проблему, яка до цього часу не мала всебічного та об'єктивного висвітлення в українській історіографії. На основі широкого пласту джерел, значну частину з яких вперше введено до наукового обігу, дисертантка розглянула соціально-економічне та політичне становище етнічних німців Півдня України, з урахуванням подій Другої світової та радянсько-німецької війни. Розширення географії дослідження становища етнічних груп України окресленого періоду, їх взаємовідношення з радянським і нацистським тоталітарними режимами становить відмінність змісту представленої роботи і є важливим фактором її новизни.

У результаті *вперше*:

– показано, що в сучасній історіографії існує потреба комплексного дослідження регіональних аспектів становища німецького населення краю періоду 1939–1953 років;

– вперше залучено до наукового обігу об'ємний матеріал із державних та службових архівосховищ України. Оприлюднено нові дані та розкрито

інформаційні можливості зазначеного масиву документів у вивченні поставленої нами теми;

- висвітлено ключові чинники формування та подальші зміни у ставленні німецького населення Півдня України до німецько-румунської окупаційної влади;

- визначено суть сталінських репресій та методи їх подальшого використання нацистською пропагандою, як ключового ідеологічного фактору прихильного ставлення частини німецького населення Півдня України до гітлерівців;

- дістало подальшого розвитку дослідження проблеми причинно-наслідкових зв'язків між завданнями та діяльністю Центрального бюро «Фольксдойче» Німеччини і соціально-політичними змінами у становищі німецького населення краю періоду німецько-румунської окупації;

- з'ясовані соціально-політичні перешкоди, що стояли перед етнічними німцями Південної України на різних етапах Другої світової війни та в повоєнні роки в їх прагненні адаптуватися до гітлерівського окупаційного режиму, та радянської влади;

- розкрито форми, методи та специфіку діяльності радянських каральних органів у повоєнних репресіях і депортаціях німецького населення Півдня УРСР.

Уточнено:

- аспекти діяльності антифашистських груп серед німецького населення регіону (питання їхнього кількісного та якісного складу, основні форми та методи боротьби).

- наявні факти та усунено певні фактологічні прогалини стосовно процесу репатріації етнічних німців до СРСР та їх подальшої депортації.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати, положення, висновки та фактичний матеріал можуть використовуватися при написанні навчальних посібників, монографій, статей із регіональної, етнополітичної історії, історії України в цілому; в подальшій розробці обраної теми, пов'язаної із становищем національних меншин Півдня України в період Другої світової війни, написанні лекційних курсів із дотичних тем, спецкурсів із проблем етнополітичного життя регіону тощо.

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, що дозволяє глибше та повніше усвідомити трагедію німецької громади Півдня України протягом досліджуваного періоду, а також у введенні до наукового обігу та аналізу значного комплексу нових джерел. Результати й висновки, що містяться в дисертації, отримані авторкою особисто.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження пройшли наукову апробацію на чотирьох наукових конференціях: VI Міжвузівській науково-практичній конференції молодих науковців «Інтеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія і сучасність» (м. Миколаїв, 3 квітня 2012 року, МНУ ім. В.О. Сухомлинського); II Міжнародній науково-практичній конференції Аркасівські читання (м. Миколаїв, 27–28 квітня 2012 р.); II міжнародної наукової конференції «Наука в современном обществе»

(м. Ставрополь, 2012 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Інтеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія і сучасність» (м. Миколаїв, 4 квітня 2013 року, МНУ імені В.О. Сухомлинського).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 9 публікаціях, із них 6 опубліковано у фахових зарубіжних та вітчизняних виданнях.

Обсяг та структура дисертації. Загальний обсяг дисертації – 208 сторінок, з них – 170 сторінок основного тексту. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (343 позиції).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовується вибір теми дисертаційної роботи, її актуальність, подано зв'язок дисертації з науковими програмами, планами і темами, визначено об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та територіальні межі, сформульовано мету і завдання дисертації, методи дослідження, окреслено наукову новизну і практичне значення, показано апробацію результатів дослідження, публікації та структуру роботи.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** розкрито стан наукової розробки теми, проаналізовано широкий масив архівних та документальних матеріалів, які використано при написанні роботи, визначено особливості теоретико-методологічного апарату.

Підрозділ 1.1. *«Історіографія проблеми»* містить аналіз літератури з теми дисертації. З урахуванням наукових, концептуальних та ідейно-політичних критеріїв історіографія досліджуваної проблеми охоплює, на нашу думку, два етапи. Перший етап – радянська та закордонна історіографія другої половини 1940-х – середини 1980-х років. Хронологічні рамки другого етапу охоплюють кінець 1980-х років – і дотепер, історіографія в якому поділена на сучасну вітчизняну та зарубіжну.

Роботи першого етапу, безпосередньо Південної України, практично не торкалися. Факти з історії німецької громади краю подавались фрагментарно, в контексті всеукраїнських та загальнорадянських процесів. Характерною ознакою періоду є наявність двох ідеологічно протилежних напрямів – праці закордонних істориків та радянська історіографія. В останній етнічні німці асоціювалися, як особи, що в своїй більшості свідомо стали на шлях колабораціонізму, зовсім не приділялась увага трагічним аспектам взаємовідносин сталінського режиму та німецької спільноти у довоєнні часи. Типовим прикладом чого є роботи М. Леснова, В. Васильєва, М. Павленко та інші.

Інший напрям розроблено та сформовано закордонними істориками. Німецький дослідник Д. Ліхді на прикладі конфесії менонітів аналізує різні аспекти реалізації гітлерівської політики по відношенню до «фольксдойче». Проблему взаємовідносин радянських німців-менонітів продовжує К. Фаст. Торкаючись питання евакуації «фольксдойче» на територію Рейху, науковець

Д. Ліхді оприлюднює дані по Південноукраїнському регіону. Дослідниця І. Флейшхауер аналізує політику нацистського Рейху по відношенню до «фольксдойче» СРСР на територіях окупованих гітлерівськими та румунськими військами. Становище німецького населення УРСР напередодні та на початку Другої світової війни розглянуто в праці ізраїльського науковця М. Бухсвайлера.

Якісно новий рівень вивчення й аналізу матеріалів, пов'язаних з темою нашого дослідження, бере свій початок з другої половини 1980-х років. Розпочато процес законодавчої реабілітації депортованих народів, перегляд радянських стереотипів, що склалися у повоєнний час. Концептуальний внесок у вивчення проблем вітчизняної історії періоду Другої світової війни зроблено провідним українським фахівцем з цього напрямку О. Лисенко. Історик аналізує низку питань, у тому числі пов'язаних з темою нашого дослідження. Це стосується історіографії Другої світової війни, хронології та перебігу подій, долі етнічних меншин та іншого.

Спробу історичного осмислення долі українських «фольксдойче» в часи Другої світової війни зроблено у публікаціях М. Ковалю та П. Медведка. Інформаційно-ідеологічним особливостям втілення в життя політики німецької окупаційної адміністрації присвячена праця доктора історичних наук О. Салати. Науковець П. Рекотов дослідив характер німецького окупаційного режиму в Україні, структуру та діяльність органів управління, нацистські плани з національної політики, особлива роль у яких відводилась етнічним німцям.

У контексті глибшого розуміння таких дискусійних питань як колабораціонізм та особливості ідеологічної боротьби в Україні в часи Другої світової війни, є надзвичайно цінними праці криворізьких істориків Валерія та Валентини Шайкан.

Вагомим внеском у дослідження питання становища німецької спільноти України стали праці історика О. Соловйова. Інтерес становлять праці одеського дослідника А. Келера, де прослідковано долі депортованих у повоєнний період осіб німецької національності. Цінну інформацію щодо положення етнічних німців на території генерал-губернаторства «Трансністрія» надає одеський науковець М. Шевчук. За допомогою широкої джерельної бази, дослідник О. Дингес розглядає проблему депортації німців України, їх мобілізації до трудових армій на початку радянсько-німецької війни.

Привертають увагу праці миколаївського історика М. Шитюка. Під його головуванням видано колективну монографію присвячену історії німецької громади Півдня України. В окремому розділі якої розглянуто становище німецького населення Півдня України в період 1941–1944 років.

Трагічна доля німецького населення Південноукраїнського краю періоду Другої світової війни розглянута в п'ятій обласній Книзі «Реабілітовані історією. Миколаївська область» авторами А. Айсфельдом, І. Ніколаєвим, С. Кокінім та Л. Ташлай.

Близькими до теми дисертаційного дослідження є краєзнавчі розвідки дослідників А. Ліньова, О. Захарченко, В. Нікітіна, Д. Заковоротнього, Л. Ташлай, М. Козирєвої, Л. Хрящевської та інших.

Відзначимо роботи українських науковців, розроблені у співпраці з Інститутом історії з культури німецьких поселенців у Північній та Східній Європі німецького міста Геттінген. Однією з перших у цьому напрямі стала узагальнююча праця з історії етнічних німців України професора А. Кудряченко. Значний фактичний матеріал, присвячений історії етнічної громади німців України подано на сторінках збірника наукових праць «Вопросы германской истории», перший випуск якого побачив світ у 1973 році. Після здобуття Україною незалежності на його сторінках публікуються роботи таких відомих дослідників, як А. Айсфельд, В. Клець, О. Соловійов, М. Шевчук та інших, присвячені цілому комплексу піднятих у дисертації питань.

Паралельно з вітчизняними вченими за кордоном з'являються праці присвячені становищу німецької спільноти у часи, окреслені хронологічними рамками нашого дослідження. Насамперед, виокремимо роботи А. Айсфельда. Вчений концептуально аналізує становище етнічних німців напередодні та під час Другої світової війни, звертається до питань взаємовідносин «фольксдойче» з гітлерівською адміністрацією, розглядає процеси, пов'язані з повоєнними депортаціями німецького населення та інше.

Серед низки проблем з історії «фольксдойче», актуальним для закордонних вчених залишається дослідження таких питань, як статус етнічних німців під час окупації, ідеологічні фактори впливу пропаганди Рейху на них, участь у нацистських громадських об'єднаннях тощо. Поданій тематиці присвячені праці науковців з Німеччини, Англії, Чехії, Канади, США та інших країн. Виокремимо роботи Е. Висотцкі, Б. Єржабкової, Р. Вальта, Е. Фелькеля, А. Ангрік, Д. Айхгольц, В. Бройнінгера, Д. Моссе, Я. Кершоу, Г. Гетте.

Останнім часом питання пов'язані з становищем німецького населення України стали предметом обговорення на наукових конференціях, темою дисертаційних досліджень, що розкривають проблему як у всеукраїнському масштабі, так і на регіональному рівні. Зокрема, праці І. Ветрова, В. Василенко, Л. Задорожної, Г. Калінічева, А. Ліньова, В. Клеця, О. Соловіова, А. Петрова та інших.

Отже, аналіз історіографії теми дослідження дає підстави стверджувати, що, попри безумовні здобутки, наразі немає спеціальної комплексної наукової праці, присвяченої життєдіяльності німецького населення Південної України періоду 1939–1953 років.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» охарактеризовано найважливіші документальні матеріали, що дозволяють розкрити обрану тему.

Основу дисертації складають неопубліковані архівні джерела, зокрема матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву Одеської області (Держархів Одеської обл.), Державного архіву Миколаївської області (Держархів Миколаївської обл.), Державного архіву Херсонської області (Держархів Херсонської обл.).

Відповідно до класифікації, що утвердилася в історичній науці, комплекс джерел опрацьовано за наступними категоріями: 1. Законодавчі акти, партійні

документи та документи вищих органів влади. 2. Матеріали центральних державних архівів. 3. Збірки документів. 4. Матеріали обласних державних архівів. 5. Мемуарна література. 6. Матеріали періодичної преси.

Перша група джерел – документи та матеріали вищих органів державної влади (законодавчі державні акти, протоколи, постанови, накази, обіжники, інструкції центральних владних структур, правові акти тощо) дозволили проаналізувати законодавчо-правове забезпечення процесу регуляції становища етнічних німців Півдня України в досліджуваний період. Центральне місце займає аналіз, узагальнення та систематизація Конституцій СРСР та УРСР, законів і підзаконних актів радянської держави, Указів Президії Верховної Ради СРСР, накази НКВС та Постанови Державного Комітету Оборони СРСР стосовно практичної реалізації репресивної політики радянської держави до етнічних німців, зокрема процесів депортації та репатріації.

Друга група джерел – матеріали центральних архівів. Під час наукового пошуку нами було опрацьовано документи, що знаходяться в Центральному державному архіві громадських об'єднань України та Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Вони надають можливість дослідити зміни соціально-економічного становища етнічних німців Півдня України в період війни, простежити хід та особливості їх депортації з Південних областей України у 1941 році на базі документів вищих республіканських органів державної влади УРСР та керівних структур Рейхскомісаріату «Україна».

Матеріали ЦДАГО України, що містяться у Ф.1. «Центрального комітету Комуністичної партії України. Особливий сектор ЦК Компартії України» (1941–1946 роки) та Ф. 57 «Щоденники, спогади, бесіди, листи» дають змогу простежити за процесом депортації етнічних німців у 1941 році, дозволяють здійснити аналіз становища «фольксдойче» на підставі доповідей регіональних окупаційних адміністрацій Рейхскомісаріату «Україна» та інше.

Цінний документальний масив залучено з архівосховищ ЦДАВО України. Документи Ф.3206 «Рейхскомісаріат України. Рівне» (1941–1945 років) надають можливість зробити аналіз основних правових актів, постанов та розпоряджень гітлерівської адміністрації, що регулювали соціально-економічні та громадські аспекти життя «фольксдойче». Низку документів, що стосуються безпосередньо етнічних німців Півдня України опрацьовано в Ф.3676 «Штаб імперського керівника рейхсляйтера Розенберга для окупованих східних областей, м. Берлін» (1941–1945 роки). Це доповіді і звіти спеціальних груп по обстеженню становища німців («фольксдойче»), які мешкають в окупованих районах, відомості про німецьке населення сіл Миколаївської та Херсонської областей та інше.

Третя група джерел – збірники документів. Праця львівського дослідника В. Косика присвячена аналізу німецьких архівних матеріалів. Серед іншого вона містить розпорядження Рейхскомісаріату «Україна» стосовно «фольксдойче». Окремо привертають увагу документи вищого політичного керівництва України, звіти, підготовлені офіцерами МДБ у повоєнний період та

інше. Окреслена документальна база оприлюднена на сторінках журналу «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ».

Враховуючи, що значна частина фонду партійних документів КП(б)У вивезена з України в Москву до Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (нині РДАСП), джерельна база нашого дослідження значно виграла б від залучення цього документального масиву. Цей недолік автори намагались компенсувати використанням документів, опублікованих в серії «Архіви Кремля» і викладених в архівному фонді О. Яковлєва в інтернет-ресурсах. Більш детальне дослідження механізмів проведення та наслідків сталінських депортацій років стало можливим завдяки виданню міжнародним фондом «Демократія» збірки тематичних матеріалів на базі фонду О. Яковлєва, в якій оприлюднено близько 500 документів радянських органів влади та спецслужб, в тому числі стосовно німецького населення.

Четверту групу джерел складають документи Державних архівів Миколаївської, Одеської та Херсонської областей. Завдяки їм, дисертантка мала змогу не тільки усунути певні фактологічні прогалини, а й виокремити регіональні особливості змін соціально-економічного та політичного становища «фольксдойче» Півдня України протягом досліджуваного часу.

Документи Ф. Р-1016. «Адресне бюро міста Миколаєва (1941–1944 роки)» Миколаївського держархіву завдяки наявним у них іменним спискам осіб німецького походження дають змогу прослідкувати динаміку статистичних змін серед «фольксдойче» регіону періоду окупації. Цінним джерелом стали службові матеріали оперативного штабу Рейхсляйтера Розенберга, списки фільтраційних справ мешканців Миколаївщини та інше.

В Державному архіві Одеської області опрацьовано 78 справ стосовно діяльності організації «Фольксдойче Міттельштелле» та функціонування зондеркоманди «Р» м. Одеси у 1941–1944 роках (Ф. Р-2295 «Фольксдойче Міттельштелле «СС» Зондеркоманда «Р» м. Одеси (1941–1944 роки)).

Документи окупаційних установ і організацій залучено до дослідження завдяки матеріалам Ф. Р-2361 «Префектура Березівського повіту», Ф. Р-3363 «Відділ преси Губернаторства Трансністрія» (1941–1943 роки), Ф. Р-3366 «Друкарня м. Одеси Губернаторства Трансністрія» (1941–1944 роки), Ф. Р-3964 «Редакція газети «Молва», орган дирекції культури губернаторства Трансністрія» (1942–1944 роки), Ф. Р-4093 «Редакція газети «Одеська газета», Ф. Р-4192 «Редакція газети «Немец в Трансністрии».

У Державному архіві Херсонської області опрацьовано документи Ф. Р-1824 «Херсонський окружний комісар (гебітскомісар)» (1941–1944 роки). Інтерес становлять розпорядження рейхсміністра східних областей, циркуляри Миколаївського генерал-комісара щодо працевлаштування осіб німецького походження. Більш детально ознайомитись з питаннями повсякденного життя етнічних німців допомагають персональні справи, заведені на «фольксдойче» Херсонщини німецькою адміністрацією.

П'ята джерельна група – мемуарна література. Спогади учасників, їх сприйняття та історична оцінка тих трагічних подій, дають змогу

проаналізувати та зрозуміти ідеологію того часу, направленість владної політики щодо німців Півдня України. Окреслених питань торкається О. Дружиніна, інтерес становлять мемуарні свідчення колишніх «фольксдойче» Е. Айриха та П. Берга. На основі спогадів очевидців тих подій складена робота Д. Лоевена, присвячена депортаціям етнічних німців Півдня УРСР.

До шостої групи джерельної бази нашого дослідження входять матеріали періодичної преси, що видавалася під час окупації на території Півдня України. В них містяться повідомлення освітньо-культурного, історичного характеру, оголошення, нагальна інформація для «фольксдойче» тощо. Нами опрацьовано примірники «Одеської газети», «Молва», «Української думки», «Немец в Транснистрии», «Новое слово», «Буг», «Deutsche Bug-Zeitung».

Таким чином, джерельна база є достатньою для вивчення і розкриття головних аспектів досліджуваної теми.

У підрозділі 1.3. «Теоретико-методологічні засади дослідження» проаналізовано теоретичні методи, на які спирається робота.

Дослідження проблематики взаємовідносин радянської та нацистської тоталітарних систем з певними етнічними групами населення передбачає надзвичайно динамічний розвиток цього напрямку історичної науки, розробці значної кількості загальних та спеціальних методологічних підходів, що спонукають її аналізу. У підсумку, це створило підґрунтя для отримання нових наукових результатів.

Основу дисертаційного дослідження склали принципи історизму, об'єктивності, цивілізаційного підходу, системності та комплексності. Враховуючи предмет та завдання дослідження, теоретико-методологічна база ґрунтується на загальнонаукових та спеціально-історичних методах пізнання. Серед загальнонаукових методів нами застосовувалися наступні: метод аналізу, синтезу, аналогії, узагальнення, системного підходу, ідеалізації та абстрагування. Поєднання даних принципів та методів дає змогу проаналізувати події, що відбувалися в Південній Україні в 1939–1953 роках. Вказати їх вплив на історичну долю німецького населення краю. Що у сукупності дозволяє вирішити поставлені дослідницькі завдання й належним чином розкрити обрану тему.

У другому розділі «**Соціально-економічне та громадсько-політичне становище німецької громади Півдня України в 1939 – на початку 1944 років**», який складається з трьох підрозділів, розкрито та проаналізовано основні напрями формування та реалізації політики тоталітарних режимів щодо окресленої національної групи. У підрозділі 2.1. «*Етнічні німці південноукраїнського краю напередодні та на початку Другої світової війни*» досліджено становище етнічних німців Півдня УРСР напередодні та на початку Другої світової війни. З'ясовано, що період 1939-середини 1941 років відзначався кількома етапами репресій влади проти німецького населення. До них слід віднести продовження боротьби з «ворогами народу», жертвами якої стали понад десять тисяч етнічних німців Південноукраїнського регіону, ліквідацію адміністративно-територіальних утворень, наступ на національну німецьку культуру. Формалізацією чого стала постанова ЦК КП(б)У від

5 березня 1939 року «Про ліквідацію і перебудову штучно створених національних районів». Згідно неї в Одеській області розформовано сільради Спартаківського та Зельцького районів. Знищено німецький відділ Одеської обласної сільгоспшколи, німецький сектор Одеського медичного інституту. На Миколаївщині та Херсонщині ліквідовано Карл-Лібкнехтівський і Фріц-Геккертівський райони. З початком радянсько-німецької війни це доповнилось депортацією окресленого етносу в віддалені райони СРСР, куди тільки з Одеської області виселено близько шести тисяч осіб.

У підрозділі 2.2. *«Взаємовідносини «фольксдойче» регіону з німецько-румунською окупаційною владою»* доведено, що підґрунтям того, що гітлерівській владі певною мірою вдалося на початковому періоді радянсько-німецької війни повернути на свій бік німців Півдня України стали більшовицькі репресії, загальне негативне ставлення компартійців до німецької спільноти. Натомість, окупаційна адміністрація намагалась залучити «фольксдойче» до реалізації своїх загарбницьких планів, створюючи для цього їм пільгові умови в соціально-господарчій сфері. Утім, далеко не всі «фольксдойче» з ентузіазмом сприймали нацистські нововведення. На свідому співпрацю з окупантами пішла незначна частина «фольксдойче» регіону. Деякі зробили це з образи на радянську владу, інші, під впливом пропагандистської машини Рейху, деякі прагнули зайняти привілейоване положення за умов становлення «нового німецького порядку».

У підрозділі 2.3. *«Участь етнічних німців Півдня України у боротьбі з гітлерівськими окупантами»* представлено аналіз спротиву етнічних німців німецько-румунському окупаційному режиму. Визначено, що німецьке населення здійснило вагомий внесок у перемогу над нацистською Німеччиною. Німці героїчно воювали в лавах Червоної армії, зокрема захищаючи Одесу у складі Приморської армії, партизанських загонах, сприяли роботі підпільно-диверсійних груп. Втім, через недовіру сталінського керівництва до власного народу, участь етнічних німців у антифашистській боротьбі штучно звужено. Тоталітарна радянська система призвела до того, що жоден, навіть ризикуючий власним життям підпільник, не міг позбутися підозр у «зраді». Саме таке відношення зламало долі та забрало життя «фольксдойче», які активно допомагали радянському підпіллю, насамперед родині Дукарт (Миколаївщина) та іншим. Але навіть при тотальній підозрілості та недовірі радянського режиму, як до окремої людини, так і до цілих етнічних груп, німці Півдня України, завдяки власному героїзму активно наближали перемогу над нацизмом.

У третьому розділі **«Німецьке населення Півдня України наприкінці Другої світової та повоєнний період»** розглядається політика нацистського та радянського тоталітарних режимів, наслідком якої стало практично повне знищення німецької спільноти з етнічної палітри Південноукраїнського краю.

Підрозділ 3.1. *«Особливості евакуації «фольксдойче» регіону на територію Рейху наприкінці 1943-початку 1944 років»* дозволяє стверджувати, що гітлерівське командування надавало їх евакуації першочергового значення. З наступом радянських військ етнічні німці, як правило, рухалися із

відступаючою німецькою армією на захід. Показано, що свої відмінності мала організація процесу в різні проміжки часу. Якщо в другій половині 1943 року «адміністративне переселення» етнічних німців гітлерівській владі вдалося провести більш організовано, то іншою стала ситуація початку 1944 року. В цей період евакуація прийняла масовий, хаотичний характер. Враховуючи наближення фронту, окупаційна влада відводила на підготовку до евакуації «фольксдойче» максимально короткі терміни, мали місце випадки відмови етнічних німців Півдня України від виїзду з власних осель. За що вони підпадали під терор нацистської влади. Але у цілому, гітлерівцям, при наближенні радянських військ, вдалося вивезти переважну більшість етнічних німців Півдня України.

Розгляд зворотнього процесу – насильницького повернення колишніх «фольксдойче» до СРСР висвітлено у підрозділі 3.2. *«Характер та механізми репатріації німців Півдня України до таборів та на спецпоселення в СРСР»*. Проведений аналіз свідчить, що репатріація відбувалась з притаманною радянській системі жорстокістю. При перевірці у фільтраційних пунктах і таборах, будь-яке співробітництво з гітлерівською адміністрацією вважалось злочином. Каральні органи не враховували, чи була на той час у конкретної людини альтернатива її діям у конкретно-історичних умовах. Чимало репатріантів було направлено на спецпоселення тільки за те, що отримували від німецької влади «фолькслист» та інші цивільні документи, що апріорі кваліфікувалось як «зрада батьківщині».

Складовою частиною та продовженням процесу репатріації колишніх «фольксдойче» до СРСР стали повоєнні репресії, висвітлені у підрозділі 3.3. *«Репресії радянської влади проти колишніх «фольксдойче» в період пізнього сталінізму»*. Дисертантка зауважує, що під репресивну машину потрапляли вже не тільки етнічні німці, які в той чи іншій формі співпрацювали з нацистською адміністрацією, терор прийняв масовий характер. Особливістю якого стала притаманна радянській системі політика підозри та недовіри до потенційно незгодних з режимом, через що переважна частина «фольксдойче» Півдня України автоматично отримала тавро «зрадника». Незважаючи на поодинокі випадки повернення німців Південного регіону до рідних осель, через короткий термін часу їх справи повторно переглянуто, а обвинувачених відправлено на заслання, у багатьох випадках з формулюванням «на безстрокове перебування у містах спецпоселення». Лише зміни у внутрішньополітичному житті країни після 1953 року певною мірою припинили цей процес та призвели до несміливих спроб реабілітації одного з багатьох репресованих народів – етнічних німців СРСР.

У **«Висновках»** підведено основні підсумки та сформульовано головні положення дисертаційного дослідження:

– оцінка положень радянських та нацистських законодавчих норм щодо регулювання та забезпечення державної політики до етнічних німців дозволяє стверджувати, що радянські правові норми по відношенню до етнічного німецького населення протягом досліджуваного періоду майже повністю носили репресивно-каральний характер. Натомість, керівництво Третього Рейху

відносилось до етнічних німців в рамках державної расової політики, де «фольксдойче» належало стати одним з привілейованих прошарків та надійною опорою на окупованій території. В рамках цього створювались такі організаційні структури як підрозділ Рейхскомісаріату з питань зміцнення німецької народності, патронатом безпосередньо «фольксдойче» займалась організація «Фольксдойче Мітельштелле».

Втім, незважаючи на активні намагання, гітлерівській владі так і не вдалося здобути бажаних для себе результатів у середовищі «фольксдойче» Півдня України;

– витоки, причини, історичні обставини еволюції політичних настроїв «фольксдойче» періоду Другої світової війни полягають у тому, що вони стали заручниками одразу двох жорстоких тоталітарних систем – більшовицької та нацистської. Репресії перших двох більшовицьких десятиріч та масові депортації з початком радянсько-німецької війни, зіграли свою роль у тому, що певна частина етнічних німців з надією на позитивні зміни зустрічала війська Вермахту. Надалі, паралельно з процесом становлення окупаційного режиму, негативні настрої до нього серед «фольксдойче» тільки поширювались. Протести викликала расова політика нацистської Німеччини, оскільки, як показано в дослідженні, чимало етнічних німців Південноукраїнського регіону знаходилась у змішаних шлюбах з представниками інших національностей, у тому числі з євреями. Десятки «фольксдойче» регіону вдавались до активного спротиву окупантам, приймаючи участь у підпільно-партизанському русі;

– регіональна специфіка, шляхи формування та динаміка розвитку наявних форм громадської самоорганізації «фольксдойче» Півдня України полягає в їх репутації, як історично досвідчених землеробів. Через це гітлерівці планували використати «фольксдойче» як рушійну силу у розвитку сільського господарства. Ще одним з головних напрямків стала робота з молоддю та закладами освіти Півдня України. В адміністративно-управлінському плані, «фольксдойче» мали грати провідну роль у місцевих адміністраціях. З їх числа призначали старост, бургомістрів, перекладачів. У новостворених німецьких районах проходило формування загонів самооборони з числа «фольксдойче». Найчисленніші з яких діяли в районі Миколаєва, де в їх створенні, активну участь взяла громада на чолі з бургомістром;

– загальні особливості та наявні відмінності соціально-економічного становища «фольксдойче» Півдня України на територіях генерал-губернаторства «Трансністрія» та Райхскомісаріату «Україна» полягали в специфіці внутрішньої політики німецької та румунської адміністрацій. На початковому етапі румунські військові та поліцейські вдавались до грабунків німецьких колоністів «Трансністрії», що було суворо заборонено на території Райхскомісаріату «Україна». З боку німецької влади ситуацію виправлено в жовтні 1941 року, коли для нагляду за дотриманням прав та збереження власності «фольксдойче» «Трансністрії» створено спеціальні військово-поліцейські відділи.

Спільною рисою стало намагання окупантів забезпечити для «фольксдойче» привілейоване становище. Етнічні німці мали можливість

отримувати гуманітарну допомогу, купувати товари у спеціальних магазинах, їх залучали на управлінські посади в органах місцевої адміністрації та інше;

– регіональні аспекти процесу евакуації «фольксдойче» Південноукраїнського краю на територію Рейху визначаються її нерівномірністю. Якщо у середині 1943 року «адміністративне переселення», була достатньо непогано організовано з обмеженими кількісними рамками, то з наближенням фронту на початку 1944 року евакуація прийняла масовий, хаотичний характер. Цьому сприяло те, що на територію Південної України німецьким командуванням раніше евакуювано значну кількість «фольксдойче» з прифронтових частин як України, так і СРСР. Внаслідок чого, на початок 1944 року у регіоні утворилось велике скупчення людей, яких необхідно було вивезти у стислі терміни;

– характер репресивної політики більшовицької держави проти етнічних німців Півдня України наприкінці Другої світової та у повоєнний період тісно пов'язаний з бажанням керівництва Рейху евакуювати та надати власне громадянство якомога більшому числу «фольксдойче». Через це, з приходом Червоної армії, усі колишні «фольксдойче» мали нести «колективну відповідальність» за «злочини перед батьківщиною», автоматично підпадали до категорії «зрадників» та «посібників окупантів», підлягали пильній перевірці у фільтраційних пунктах. Після чого, лише з поодинокими виключеннями, німці Півдня УРСР направлялись до виправно-трудоих таборів, або на довготривалі, у багатьох випадках довічне, виселення на спецпоселення до віддалених районів Сибіру та Казахстану.

Здійснене нами дослідження доводить актуальність подальшого вивчення проблеми як Другої світової війни, так і взаємовідносин тоталітарного суспільства з окремими групами населення У зв'язку з цим, слід окреслити наступний напрямок перспективних досліджень: *по-перше*, подальша розробка регіональних аспектів питання, оскільки у ряді областей історія етнічних німецьких громад досліджена недостатньо. *По-друге*, дослідження процесу депортації етнічних німців Півдня України, умов їх перебування у таборах та спецпоселеннях у порівнянні з депортацією ще однієї етнічної групи – кримських татар. Виокремлення специфічних особливостей та спільних рис репресивних дій радянської влади до окреслених національних груп. Важливим є питання вивчення персональних справ депортованих німців. Необхідно звертатися до спогадів учасників і свідків тих подій, збирати різноманітні документи радянської епохи. З цього випливає *третьою перспективним напрямом* наукових досліджень – детальне і комплексне вивчення долі тисяч етнічних німців Півдня України, депортованих у райони Сибіру та Казахстану. *По-четверте*, науковий інтерес становлять розробки порівняльного аналізу соціально-економічного, політичного та культурного становища «фольксдойче» Південної України та інших країн окупованої нацистами Європи періоду Другої світової війни.

Основні положення та висновки дисертації опубліковано у наукових фахових виданнях:

1. Герус-Бахтіна Н. А. Німецька громада Півдня України в 1941 другої половини 1944 років / Н.А. Герус-Бахтіна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013 р. – Випуск 70 (№3).– С. 33–37.
2. Герус-Бахтіна Н. А. До питання евакуації «фольксдойче» Півдня України на територію Рейху (кінець 1943 – початок 1944 рр.) / Н. А. Герус-Бахтіна // Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. Випуск 3.34: Історичні науки. – М.: МНУ, 2013.– С. 143–148.
3. Герус-Бахтіна Н. А. Німецькі етнічні меншини напередодні та в перший рік Великої Вітчизняної війни / Н.А. Герус-Бахтіна // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: видавництво «Гілея», 2015. – Випуск № 97(№6).– С. 73–76.
4. Герус-Бахтіна Н. А. Репресії радянської влади проти колишніх «фольксдойче» в період пізнього сталінізму / Н.А. Герус-Бахтіна // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. – Миколаїв: видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. – Вип. 15.– С. 165–174.
5. Герус-Бахтіна Н. А. Ставлення радянської влади до етнічних німців на початку II світової війни / Н.А. Герус-Бахтіна // Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. Історичні науки.– М.:МНУ 2015, №2(40).– С. 7–11.

Публікації у виданнях іноземних держав:

1. Gerus-Bahtina Natalija. Zdrojové aspekty výzkumu stavu německého obvatelstva na jihu Ukrajiny ve vydání 1939-1953 rr. // Modern Sceice – Moderní věda. Praha. – Česká republika, Nemoros. – 2016. – №2, S. 99–113.

Публікації, що додатково відображають результати дослідження:

1. Герус-Бахтіна Н. А. Репресії радянської влади проти колишніх «фольксдойче» в період пізнього сталінізму 1945–1953 роки // VI Міжвузівська науково-практична конференція молодих науковців «Інтеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія і сучасність» (3 квітня 2012 р.). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. – С. 29–33.
2. Герус-Бахтіна Н. А. Висвітлення діяльності служби СС «Фольксдойче Міттельштелле» на Півдні України в сучасній історіографії // Аркасівські читання : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 квітня 2012 р.). – Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2012. – С. 301–302.
3. Герус-Бахтіна Н. А. Репатриация немцев граждан СССР в Российской и Украинской историографии // Материалы II Международной научной

конференції «Наука в сучасному суспільстві» (15 червня 2012 р.). – Ставрополь: ЛОГОС – С. 104–107.

4. Герус-Бахтіна Н. А. З історіографії проблеми адміністративного переселення фольксдойче у 1943–1944 роках // Міжвузівська науково-практична конференція молодих науковців «Інтеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія і сучасність» (4 квітня 2013 р.). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. – С. 19–21.

АНОТАЦІЯ

Герус-Бахтіна Н. А. Соціально-економічне та політичне становище німецького населення Півдня України (1939–1953 рр.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2016.

Дослідження присвячено взаємовідносинам радянського та нацистського тоталітарних режимів з етнічними німцями Південної України періоду 1939–1953 років, з урахуванням подій Другої світової та радянсько-німецької війни. На основі переважно архівних джерел відображено головні механізми формування та організаційного впровадження ключових засад державної політики СРСР та гітлерівської Німеччини щодо окресленої національної групи. Виокремлено специфіку змін у соціально-економічному, громадсько-політичному та культурному становищі етнічних німців Південноукраїнського регіону протягом досліджуваного періоду. Відмічено роль нацистської пропагандистської машини та сталінських репресій довоєнного періоду в намаганнях керівництва Третього Рейху перетворити «фольксдойче» регіону у свою надійну опору на окупованих територіях.

На численних фактах участі етнічних німців Південної України в антифашистському спротиві, доведено, що вони не стали надійними провідниками нацистської політики, на що сподівались гітлерівці. Надалі, німецьке командування, у багатьох випадках всупереч власної волі, відправляло «фольксдойче» Південноукраїнського краю на «адміністративні переселення» та евакуацію на територію Рейху.

Показано, що з приходом Червоної армії нечислені етнічні німці, котрі зуміли уникнути евакуації, потрапляли до кральних структур, де отримували обвинувачення у «зраді батьківщині». Ті німці, котрі евакуювались з відступаючими військами Вермахту, протягом 1945–1946 років будуть насильницько репатрійовані до спецпоселень та виправно-трудова таборів СРСР. У підсумку це призведе до фактичного зникнення на п'ять десятиріч німецької спільноти на території Півдня України.

Ключові слова: етнічні німці, радянський тоталітаризм, нацистська Німеччина, расова політика, депортації, репатріації.

АННОТАЦИЯ

Герус-Бахтина Н. А. Социально-экономическое и политическое положение немецкого населения Юга Украины (1939-1953 гг.) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского. – Николаев, 2016.

Исследование посвящено взаимоотношениям советского и немецкого тоталитарных режимов и этнических немцев Юга Украины 1939–1953 годов, с учетом событий Второй мировой и советско-немецкой войны. При помощи, преимущественно архивных источников отображены ключевые механизмы формирования и организационного внедрения ключевых принципов государственной политики СССР и гитлеровской Германии в отношении определенной национальной группы. Обозначена специфика изменений положения этнических немцев Южноукраинского региона в течение исследуемого периода. Отмечена роль нацистской пропаганды и сталинских репрессий довоенного периода в попытках предпринятых руководством Третьего Рейха превращения «фольксдойче» региона в свою надежную опору на оккупированных территориях.

Используя многочисленные факты участия этнических немцев Юга Украины в антифашистском сопротивлении, доказано, что они не стали надежными проводниками нацистской политики. Показано, что с приходом Красной армии этнические немцы Юга УССР подверглись репрессиям, будучи направленными на спецпоселения и исправительно-трудовые лагеря СССР, что в итоге приведет к фактическому исчезновению на пять десятилетий немецкого сообщества на территории Юга Украины.

Ключевые слова: этнические немцы, советский тоталитаризм, нацистская Германия, расовая политика, депортации, репатриации.

RESUME

Gerus-Bakhtina N.A. Socio-economic and political situation of the German population of the South of Ukraine (1939–1953 years). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree (PhD) in Historical Studies. Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – Mykolaiv Sukhomlinsky National University. – Mykolaiv, 2016.

The study focuses on the relationship sovetskogo German totalitarian regime and ethnic Germans of the South of Ukraine 1939–1953 years, given the events of the Second world war and Soviet-German wars. Using primarily archival sources displayed the key mechanisms of formation and organizational implementation of the key principles of the state policy of the USSR and Nazi Germany in respect of a particular national group.

The analysis of scientific publications shows that despite the presence of works of both Soviet and modern Russian and foreign authors, the intensification of research interest to the study of questions concerning the problems of the Second

world war, and the relationship totalitarnyh modes with defined national groups, the historiography of the research problem in General is insufficient.

To write dissertation involved extensive documentary material, a variety of classification, characteristics, functional purpose and content. The combined use of theoretical and methodological methods provided the opportunity to perform and study a wide historical and historiographical array, to argue about its authenticity, authenticity and a sufficient degree of representativeness, which helped to reveal the key aspects raised in the thesis problem.

Regional specifics of social self-organization «Volksdeutsche» in the South of Ukraine is the historical reputation of the Germans Half of Ukraine as experienced farmers. What the Nazis planned to use them as a prop for the development of agriculture of Ukraine. One of the main areas has been to work with young people and education authorities. All German colonies to do with German origin were subject to General compulsory education, which was eight years. Were actively involved in the German youth to see «the Hitler youth», schools «young führer» and others. In administrative terms, the «Volksdeutsche» had to play a role in the administration of Reichscommissariat «Ukraine».

In the work indicated the specificity of the changes in socio-economic, socio-political and cultural situation of the ethnic Germans of the South Ukrainian region during the study period. The role of Nazi propaganda and Stalinist repression of the pre-war period, the attempts made by the leadership of the Third Reich transformation of the «Volksdeutsche» in the region in its reliable support in the occupied territories.

Using numerous facts of participation of ethnic Germans in Southern Ukraine in anti-fascist resistance, proved that they were not good stewards of the Nazi policy, had hoped the Nazis. Roadsteads mainly archival sources reveals the mechanisms of «administrative peresleni» and the evacuation of Hitler's power «Volksdeutsche» in the South of Ukraine on the territory of the Reich. It is shown that with the arrival of the red army a few ethnic Germans remaining in the South of Ukraine, was heading a punitive structure, which was accused of «treason».

Those Germans who were evacuated with the retreating troops of the Wehrmacht, during 1945–1946 will be subject to forcible repatriation and the direction of the special settlements and corrective-labour camps of the USSR. That will eventually lead to the actual disappearance of five decades German community in the South of Ukraine.

Key words: the ethnic Germans, Soviet totalitarianism, Nazi Germany, the racial policy of deportation, repatriation.

Підп. до друку 30.08.2016. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 3008-3.

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.

